

ФОРМУВАННЯ УМІННЯ ПРИЙМАТИ РІШЕННЯ І РОБИТИ ВИБІР ЯК ФУНКЦІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ ТЕХНОЛОГІЙ У ПРОФІЛЬНІЙ СЕРЕДНІЙ ОСВІТІ

Шелестова Л. В.

доктор пед. наук, ст. наук. співробітник,
пров. наук. співробітник відділу дидактики
Інституту педагогіки НАПН України

У сучасних умовах реформування української школи, зокрема в контексті впровадження профільної середньої освіти, дедалі більшої ваги набуває завдання формування в учнів здатності до усвідомленого вибору й прийняття рішень. Освіта XXI століття розглядається не лише як система засвоєння знань, а як середовище для набуття життєвих компетентностей, серед яких важливою є компетентність усвідомленого вибору. Саме ця компетентність визначає успішну самореалізацію особистості в мінливому світі, що вимагає від учня не просто здатності до навчання, а уміння діяти, ухвалювати рішення, нести за них відповідальність.

Державний стандарт профільної середньої освіти (2024) чітко окреслює, що освітній процес має бути зорієнтований на формування в учнів здатності свідомо планувати особисту освітню траєкторію, критично мислити, приймати рішення в контексті практичної й соціальної значущості знань та вмінь. Закон України «Про освіту» (2017) також визначає метою повної загальної середньої освіти «різнобічний розвиток, виховання і соціалізація особистості, яка усвідомлює себе громадянином України, здатна до життя в суспільстві та цивілізованій взаємодії з природою, має прагнення до самовдосконалення і навчання впродовж життя, готова до свідомого життєвого вибору та самореалізації, трудової діяльності та громадянської активності».

З огляду на це постає актуальна педагогічна проблема: як створити умови, за яких старшокласник не лише засвоює зміст певного профілю навчання, а й формує в собі здатність до самостійного, обґрунтованого вибору як у межах освітнього процесу, так і в життєвих ситуаціях. Адже недостатній рівень сформованості цієї компетентності призводить до поверхового ставлення учнів до навчання, слабкої зацікавленості у профільному матеріалі, випадкового або інертного вибору подальших освітніх чи професійних напрямів, що негативно впливає на мотивацію, академічну успішність і подальшу соціалізацію.

Формування в учнів уміння приймати рішення є складним психолого-педагогічним феноменом, який охоплює як когнітивні, так і емоційно-вольові, мотиваційні, ціннісні компоненти особистості. Йдеться не лише про навчальний результат, а про здатність учня діяти усвідомлено в ситуаціях невизначеності, розглядати альтернативи, оцінювати наслідки, нести відповідальність за свій вибір. Саме тому це вміння посідає центральне місце в системі ключових компетентностей, задекларованих у Державному стандарті профільної освіти

(2024) як необхідні для життя в демократичному суспільстві, що ґрунтується на виборі, ініціативі й автономії суб'єкта.

Психологічні засади прийняття рішень розроблялися в межах різних теоретичних шкіл. Зокрема, Ж. Піаже, досліджуючи етапи когнітивного розвитку дитини, наголошував, що здатність до прийняття обґрунтованих рішень виникає на етапі формальних операцій, приблизно у віці 12–15 років, коли підліток починає оперувати гіпотетико-дедуктивним мисленням і враховувати не лише безпосередній досвід, а й абстрактні можливості [16]. Л. С. Виготський у своїй теорії культурно-історичного розвитку акцентував увагу на ролі соціального середовища й спільної діяльності в розвитку довільної поведінки та свідомого вибору. Саме в діалозі з дорослим або досвідченішим партнером дитина вчиться оцінювати ситуацію з позиції відповідальності й прогнозування наслідків [1].

У сучасній українській психології проблему свідомого вибору досліджував С. Д. Максименко. Він вказував на інтегративний характер прийняття рішень, що поєднує емоційно-вольову регуляцію, мотиваційну налаштованість і пізнавальні процеси. Рішення, за Максименком, є «конкретним проявом самосвідомості особистості», способом реалізації її цінностей і смислів [6]. Таким чином, навчання прийняттю рішень - це не лише когнітивна операція, а й виховання особистості, здатної діяти автономно, але з урахуванням етичних і соціальних норм.

У дидактичному вимірі формування навичок прийняття рішень постає як невід'ємна складова компетентісного підходу, що передбачає активне, свідоме засвоєння змісту освіти, застосування знань у реальних чи змодельованих ситуаціях, здатність учня трансформувати навчальний досвід у життєвий. У межах діяльнісного підходу це означає організацію навчання за допомогою завдань, що передбачають вибір способу дії, обґрунтування позиції, прогнозування результатів (проекти, кейс-завдання, дебати, рольові ігри тощо). Навчальний процес у такому форматі стає не лише передачею знань, а простором для прийняття рішень у ситуаціях наближених до реальних.

Значущим у цьому контексті є особистісно орієнтований підхід, у межах якого вибір постає як вияв суб'єктності учня. Якщо освітнє середовище не допускає варіативності, не визнає права на помилку, не створює умов для вільного висловлення думки, формування навичок вибору неможливе. Педагог має не лише навчати, а й моделювати ситуації морального, практичного, навчального вибору, супроводжуючи учня на шляху до самостійності. У цьому сенсі актуальними є висновки А. В. Семенової, яка розглядає суб'єктність як результат взаємодії особистості з діяльнісним і ціннісним контекстом освіти, в якому учень отримує можливість і право на освітній вибір [12]

Процеси прийняття рішень проходить певні етапи: пошук інформації; пошук і знаходження альтернатив; вибір кращої альтернативи (Герберт Саймон) [13]. Не менш важливим є аналіз компонентів процесу прийняття рішень у старшому шкільному віці. Дослідники виокремлюють три провідні складники: мотиваційний (готовність до вибору, внутрішня зацікавленість, ціннісні орієнтири), когнітивний (наявність знань, умінь аналізувати ситуацію,

порівнювати альтернативи), емоційно-вольовий (здатність долати сумніви, відповідати за рішення, діяти у ситуації невизначеності). Мотиваційний компонент визначає мету та спрямовує дії, когнітивний включає аналіз інформації та прогнозування наслідків, а емоційно-вольовий забезпечує контроль над емоціями та самостійність у виборі. Саме ця триєдність і визначає рівень сформованості уміння робити вибір: «від інформаційного пошуку - до вольового втілення» [6, 11].

Формування в учнів здатності приймати рішення є одним із ключових напрямів трансформації освітнього процесу у профільній середній освіті. Цей процес потребує використання таких педагогічних технологій, які не лише передають знання, а й активізують особистісний досвід учня, орієнтують його на самостійне мислення, оцінку альтернатив і прийняття рішень щодо цілей, наслідків, ціннісних орієнтирів тощо. На сучасному етапі особливої уваги заслуговують технології, що інтегрують когнітивну та емоційно-ціннісну сфери, надаючи учневі можливість діяти як суб'єкт власного вибору.

Однією з найбільш ефективних у цьому аспекті є технологія *проектного навчання*, яка, базується на створенні учнями реального продукту як результату самостійного дослідження [9, 14]. У межах проєкту учень стикається з необхідністю самостійно формулювати проблему, обґрунтовувати мету, планувати хід діяльності, розподіляти обов'язки у групі, робити вибір між можливими шляхами розв'язання, нести відповідальність за результат. Усе це створює середовище для формування вміння приймати рішення у реалістичних ситуаціях (освітніх, соціальних, громадянських).

Дієвим інструментом є *STEM-технології* (проєкти, лабораторні експерименти), які використовуються в інтегрованому підході до навчання (STEM-освіті) для вивчення природничих наук, технологій, інженерії та математики. Особливість STEM-підходу полягає у формулюванні відкритих задач з багатьма варіантами вирішення, що стимулює учнів до гіпотетичного мислення, побудови моделей, перевірки їх ефективності, обґрунтування обраного шляху. Як засвідчують дослідження різних науковців, STEM-підхід формує в учнів не лише предметні, а й метапредметні компетентності, зокрема вміння оцінювати альтернативи та приймати технологічно обґрунтовані рішення [3, 7].

Високу ефективність у формуванні навичок вибору демонструє *кейс-технологія* (технологія, орієнтована на аналіз конкретних життєвих або професійних ситуацій). Учень має вивчити обставини, виділити головну проблему, оцінити позиції учасників, запропонувати варіанти вирішення й обґрунтувати вибір. Такий підхід формує аргументаційну культуру, прогностичне мислення, здатність діяти в умовах суперечливих даних. Кейс-метод активно використовується у профільному навчанні, зокрема в економічному та соціально-гуманітарному напрямках, де важливою є здатність до оцінки ризиків, етичної рефлексії, відповідального рішення [5, 8].

Педагогічною технологією, що сприяє розвитку навички приймати рішення в умовах профільної середньої освіти цілком обґрунтовано можна вважати *гейміфікацію*, оскільки вона об'єднує елементи навчального досвіду, мотивації,

когнітивної активності та соціальної взаємодії. Українські дослідники, зокрема О. Пометун, Л. Пироженко наголошують, що інтерактивні методи, ігрове навчання та цифрові симуляції є ефективними інструментами формування в учнів життєвих компетентностей, зокрема уміння робити вибір [10]. Ця педагогічна технологія передбачає використання ігрових інструментів (балів та рейтингів, рівнів, біджів (відзнак), квестів та місій, таймерів (обмежень у часі), елементів змагання, сюжетів і правил гри в неігровому (навчальному) контексті з метою підвищення залученості учнів, стимулювання їхньої мотивації та формування ключових компетентностей, зокрема уміння приймати рішення.

Гейміфікація, тобто використання ігрових механізмів у навчальному процесі, створює особливе середовище для тренування навичок прийняття рішень у безпечному, але динамічному контексті. Навчальні ігри або симуляції дають змогу моделювати складні ситуації, у яких учень має реагувати швидко, враховувати множинні фактори, адаптуватися до змін. Як свідчать результати експериментальних досліджень, впровадження елементів гейміфікації суттєво активізує мотивацію та покращує якість навчального вибору учнів [2, 4].

Ще одним важливим інструментом формування навички приймати рішення є *тренінгові технології*, що базуються на створенні групової взаємодії, де учні вчаться слухати одне одного, висловлювати власну позицію, вести переговори, шукати компроміси. Такі технології, зазвичай, мають психологічну складову і спрямовані на розвиток емоційного інтелекту, уміння діяти в соціальних ролях, приймати колективні рішення. У профільному навчанні цей формат є надзвичайно актуальним, оскільки забезпечує не лише інтелектуальну, а й емоційно-комунікативну складову вибору.

Не менш значущою технологією є *портфоліо*, яке розглядається не лише як спосіб фіксації результатів навчання, а як інструмент розвитку саморефлексії. Через аналіз власних дій, оцінку рішень, самоаналіз успіхів і помилок учень поступово виробляє здатність брати на себе відповідальність за вибір, формувати власну освітню траєкторію. Портфоліо допомагає учневі відчути себе суб'єктом освітнього процесу, здатним аналізувати і переосмислювати особистий досвід» [15].

Як уже зазначалося, профільна освіта створює унікальне середовище для формування в старшокласників ключових життєвих і професійних компетентностей, серед яких однією з центральних виступає вміння приймати обґрунтовані рішення й здійснювати відповідальний вибір. Різноманіття освітніх профілів не лише забезпечує можливість врахування індивідуальних інтересів і нахилів учнів, а й потребує використання педагогічних технологій, здатних формувати цю компетентність відповідно до специфіки кожного напрямку.

У *природничо-математичному профілі* навчання базується на оперуванні точними даними, формулами, закономірностями, однак сам освітній процес все частіше орієнтований на дослідницьку діяльність. У цьому контексті формування компетенції вибору відбувається за допомогою моделювання експериментальних рішень. Учень має змогу висунути гіпотезу, обрати метод її перевірки, провести серію спостережень або вимірювань, зіставити результати з очікуваннями,

сформулювати висновки. Таким чином, відбувається усвідомлений вибір на кожному етапі: від постановки проблеми до її інтерпретації. Особливо яскраво ці можливості реалізуються за допомогою проектних технологій, що передбачають не репродуктивну, а продуктивну навчальну діяльність

Гуманітарний профіль передбачає роботу з багатозначними, відкритими для інтерпретації текстами, що вимагає від учня уміння обирати точку зору, аргументувати її, формулювати власну позицію. Саме тут найкраще реалізується потенціал таких форм, як написання есе, участь у дебатах, текстовий аналіз, робота з авторськими позиціями. Через інтерпретацію змісту літературного чи історичного джерела учень вчиться бачити неоднозначність, зважувати аргументи, робити власний вибір з опорою на етичні, культурні, соціальні міркування. Гуманітарна освіта повинна формувати здатність до морального й цивілізаційного вибору, що неможливо без педагогічних технологій, які активізують внутрішню рефлексію учня

У *технологічному профілі* навчання акцентується на практичній діяльності, пов'язаній із проектуванням, моделюванням, конструюванням. Учні мають можливість обирати матеріали, способи реалізації задуму, технології виконання, зіставляти ефективність альтернатив. Формування компетенції вибору тут реалізується через поетапну організацію проектної роботи, застосування технологій інженерного дизайну, цифрове моделювання. Учень постає не лише як виконавець, а як розробник, котрий постійно стикається з необхідністю приймати рішення у реальному виробничому чи професійному контексті. Технологічне моделювання сприяє формуванню в учнів критичного й прогностичного мислення.

Економічний профіль вирізняється орієнтацією на прийняття раціональних, але також етично та стратегічно зважених рішень. За допомогою створення бізнес-планів, участі у симуляційних іграх, аналізу кейсів з реального бізнесу учні вчать оцінювати ризики, розраховувати наслідки, балансувати між ефективністю й соціальною відповідальністю. У цій ситуації вибір є постійною складовою навчальної діяльності: чи інвестувати, який ринок обрати, яка стратегія розвитку підприємства є найбільш доцільною. Економічне моделювання сприяє формуванню стійких навичок ухвалення рішень в умовах невизначеності.

Соціально-психологічний профіль зосереджений на формуванні соціальних компетентностей, емпатії, навичок комунікації та саморегуляції. Тут особливо ефективними є технології, що передбачають аналіз поведінкових моделей, розігрування рольових ситуацій, обговорення соціальних дилем. Учень стикається з неоднозначними ситуаціями, де немає єдиного правильного варіанту, і має ухвалити рішення, виходячи зі своєї ціннісної системи, етичних переконань, розуміння соціального контексту. Це дає змогу розвивати не лише інтелектуальну, а й моральну зрілість, здатність до відповідального вибору в громадянських і міжособистісних стосунках. Такі технології формують модель суб'єктної поведінки, в якій учень навчається бачити наслідки своїх рішень не лише для себе, а й для суспільства.

Таким чином, кожен профіль має свою специфіку у формуванні компетенції вибору, однак спільним для всіх є принцип інтеграції пізнавальної, емоційної та рефлексивної складових у процесі прийняття рішень. Усі описані практики сприяють тому, що учень не лише засвоює зміст навчального матеріалу, а й набуває здатності свідомо будувати свою життєву та професійну траєкторію, що і є стратегічною метою профільної середньої освіти.

Систематизація сучасних освітніх практик в українських закладах загальної середньої освіти свідчить про зростаюче усвідомлення важливості формування в учнів старшої школи здатності до обґрунтованого прийняття рішень. У межах профільної освіти ця компетентність реалізується через інтеграцію відповідних педагогічних технологій у зміст окремих курсів, а також у рамках міждисциплінарних підходів, орієнтованих на розвиток автономії, критичного мислення та соціальної відповідальності.

Розгляд функції формування вміння приймати рішення як складової сучасних педагогічних технологій у профільній середній освіті засвідчив її надзвичайну актуальність і методологічну значущість. Теоретичний аналіз, здійснений у межах дослідження, дає змогу констатувати, що компетенція ухвалення рішень є міждисциплінарною, інтегративною, і, водночас, ключовою для особистісного розвитку учнів в умовах Нової української школи. Її формування тісно пов'язане з розвитком критичного мислення, емоційної саморегуляції, автономії та відповідальності.

Список літератури:

1. Виготський Л. С. Мислення і мовлення. Київ, 1991.
2. Волкова Н. П. Інформаційно-комунікаційні технології. Гейміфікація. Інтерактивні технології навчання у вищій школі: навч.-метод. посіб. Дніпро, 2018. С. 162–206.
3. Гнезділова В.І. Інноваційні технології у STEM-освіті: навч.пос. для студ. Івано-Франківськ, 2021. 78 с.
4. Горєлов В., Даріуш С. Гейміфікація навчання. Інформаційні технології та комп'ютерне моделювання: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., 15–17 трав. 2017 р., Івано-Франківськ, 2017. С. 136–139.
5. Іванов С. В., Мостенська Т. Л., Федулова І. В., Рибачук-Ярова Т. В. Використання кейс-методів у навчальному процесі. Наукові праці НУ ХТ. № 43. С.107-112.
6. Максименко С. Д. Генеза здійснення особистості. К., 2006, 240 с.
7. Мальчикова Д. С., Молікевич Р. С., Саф'яник І. С. Імітаційні та ігрові STEM-технології і практики на уроках природничо-математичного циклу. 2021. № 14. С. 79-86.
8. Пащенко Т. М. Кейс-метод як сучасна технологія навчання спеціальних дисциплін. Молодь і ринок. 2015. Вип. 8 (127). С. 94-99.
9. Пехота О. М., Кіктенко А. З., Любарська О. М. та ін. Освітні технології: навчально методичний посібник. За заг. ред. О. М. Пехоти. К., 2004. 256 с.

10. Пометун О. І., Пироженко Л. В. Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання: Наук.-метод. посібн. К., 2004.
11. Санніков О. І., Срібна С. В. Мотивація і воля в регуляції прийняття рішень особистістю. Вісник післядипломної освіти. Вип. 15 (44). Серія «Соціальні та поведінкові науки». 2021. С. 108 - 125.
12. Семенова А. В. Ціннісний вимір досвіду суб'єктів педагогічної дії: монографія. Одеса, 2016 436 с.
13. Творошенко І.С. Технології прийняття рішень в інформаційних системах: навч. посібник. Х., 2021. 120 с.
14. Теорія і практика проектного навчання у професійно-технічних навчальних закладах. Монографія / В. М. Аніщенко, М. В. Артюшина, Т. М. Герлянд, Н. В. Кулалаєва, Г. М. Романова, М. М. Шимановський та ін.; за заг. ред. Н. В. Кулалаєвої. Житомир, 2019. 208 с.
15. Шехавцова С. О. Технологія портфоліо як показник самоосвітньої діяльності суб'єктів педагогічного процесу. Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Педагогічні науки. 2013. № 18(277). Ч. 3. С. 135 – 144.
16. Piaget, J. The Psychology of the Child. New York: Basic Books, 1969.